

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

В И Д А Є

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

**ОЛЕКСАНДЕР БОРКОВСЬКИЙ, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ,
ОСИП МАКОВЕЙ, ДР. ІВАН ФРАНКО.**

Відповідає за редакцію: **Михайло Грушевський.**

У ЛЬВОВІ, 1898.

— — —

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка,
під заридом К. Веднарського.

З М І С Т.

	Стор.
<i>Ясновельможний сват</i> , оповід. Михайла Грушевського	1
<i>До Бразилії</i> , поезії Івана Франка	27
<i>Valse melancholique</i> , фрагмент Ольги Кобилянської	34
<i>З поезій Павла Граба</i>	81
<i>Самота</i> , нарис Осипа Маковей	83
<i>Вагання</i> , сонети Уляни Кравченко	92
<i>Дневник Адама</i> , гумореска Марк-Твена	94
<i>Гайдуки</i> , образок з життя Чорногорців Луки Йововича	103
<i>Два сні</i> , поезії Конрада Фердинанда Маєра	114
<i>Пані Фенс</i> , новеля Єнса Петра Якобзена	116
<i>В тумані</i> , фантазія Олександра Кониського	135
<i>З поезій Лесі Українки</i> : Східна мелодія	140
Мрії	141
<i>Дві долі</i> , повість Данила Мордовця	145 і 275
<i>Пенадруковані дрібниці з творів О. Стороженка</i>	186
<i>Ткачі</i> , драма Гергарта Гауптмана	196 і 333
<i>Най діти підростуть лиш</i> , поезія М. Бестеа	241
<i>Шведи на Україні</i> , оповід. Вернера фон Гайденштама:	
I. Чиста біла сорочка	245
II. Гляди, отсе моє діти	248
<i>Історія осла</i> , гумореска Віктора Ракоші	252
<i>Душа</i> , психологічний ескіз Наталії Кобринської	257
<i>Сонети Івана Петрушевича</i> : I. Осторога	274
II. Похорон	274
<i>Мій злочин</i> , нарис Івана Франка	303

<i>Із остатніх оповідань Альфонса Доде:</i>	
I. Спомини шефа кабінету	311
II. Лекція історії	317
III. Сьвято дахів	321
<i>Гусова мати, поезія Яна Сватоплюка Махара</i>	327
<i>Доктор Бессервіссер, нарис Не-Теофраста</i>	367
<i>Поезія несвідомости, новеля Марії фон Ебнер-Ешенбах</i>	373

<i>Обшир і людність України російської, Олександра Кониського</i>		1
<i>З інтернаціональних наук. конгресів минулого літа:</i>		
I. Соціологічний конгрес		8
II. Статистичний конгрес		11
III. Конгрес орієнталістів		14
<i>Із секретів поетичної творчости, Івана Франка:</i>		
I. Вступні уваги про критику		17
II. Психологічні основи:		
1. Роль свідомости в поетичній творчости		75
2. Закони асоціації ідей і поетична творчість		139
3. Поетична фантазія		145
<i>Андрій Чайковський, літературно - критична студія Осипа Маковея</i>		152
<i>Новини нашої літератури:</i>		
1. Для домашнього огнища, повість Івана Франка, оцінка М. Грушевського		26
2. Альманах „Складка“, оцінка Б. Грінченка		94
3. Царівна, оповіданє О. Кобилянської, оцінка М. Грушевського		174
<i>З життя і письменства, Осипа Маковея</i>	37, 98 і	181
<i>З російської України, Spectator-а</i>	49, 107 і	190
<i>З чужих літератур, д-ра Івана Франка</i>	60 і	113
<i>Бібліографія</i>	72, 134 і	201

ЯСНОВЕЛЬМОЖНИЙ СВАТ.

Різдвяне оповідання М. Заволоки

(Михайла Грушевського).

I.

Був вечір — 30. грудня 1647 р. Дзвін на київським магістраті вибив гасити сьвітло, й улиці київські стали тонути в нічній пітьмі. Воєводські слуги, що перед тим швендали по улицах, пильнуючи, аби ремісники замкового присуда не куповали нічого в магістратських корчмах, тепер виглядали, чи не блисне де сьвіт та не дасть поводу потягнути його хазяїна до відвічальности.

Користаючи з пітьми й тиші, що опановували місто, якась постать пересунулась по гиях липи, що висовувалися зза високого паркану братства, і, спустившись з них на улицу та оглядівшись наоколо, попростувала до ринку. Був то спудей київської академії Грицько Пісченко, а викрав ся він, аби поділитись з думками, що обсіли його й не давали спокою сі дні, — з своєю дівчиною, донькою матербозького протопопа. Хоч Грицько був прийнятій в домі батька і не далі як на неділю був туди прошений, одначе йому так хотіло ся поговорити з нею, що, побачивши її в церкві сьогодні, умовивсь, аби вона вийшла до нього в город по вечірнім дзвоні.

Скорою ходою перейшов він ринок і церкву Успенія Божої Матери, де був протопопом отець Кирил Іванович,

батько його Настусі, та пішов попід парканом та окопом попівства, що тягло ся далеко вверх, аж на Щековицьку гору. Просунувшись обережно через густі кущі тернини, що посажені були над окопом, він опинивсь на умовленому місці — в гушавині серед кущів бозу і жасмину, де була лавочка. Нікого одначе не було. Він сів на лавку почекати, і став думати про те, що тепер опановало його думки.

Він був сирота по сьвященнику, тіточному брату одного з братських еромонахів, і, можна сказати, виріс в монастирі, видававсь між товаришами своїми здібностями й уважав ся кандидатом на професора в своїй академії, але в нїм занадто багато було ще молодечої сили й житя, щоб уложитись цілому в академічні ідеали. В Київ кілька день тому донесла ся вість, що оден з видатнійших козацьких старшин Богдан Хмельниченко, завівши ся з чигиринським старостою, викрав ся на Низ і почав громадити коло себе всіх покривджених лядським панованнем. Тих покривджених від часу, коли коронний гетьман Станіслав Потоцький розсаджав козаків на палях від Київа до Ніжина, назбирало ся досить. Не дурно, що вість про приготування нового повстання незвичайно жваво кружила між людом. Дивні дива оповідали ся при тім про довірочні розмови Хмельниченка з королем, про старостинські нагінки за ним і про штучний спосіб, яким викрав він у п'яного Барабашенка королівські листи. Наслідком того всього було, що більш гарячі не мали терпеливості чекати, аж Хмельниченко прийде з Січовиками „на волость“, і тепер вже вибирались до нього. Таких було кілька і межі братськими спудеями, а приклад їх заохочував і Грицька. Сі власне думки і займали його тепер, розвіявши всі давнійші шкільні інтереси.

Він так задумав ся, що й не спостеріг, як надійшла Настуся, з головою закутана в батьківську опанчу, і кинув ся з несподіванки.

— От добре, що ти підждав — сказала вона, засапавшись з поспіху, і сіла коло нього на лавку. — Я ледви викралась. До нас прийшли ваш ректор і ще котрийсь і я мусіла їм видати до столу.

— А я так замислив ся, що й не спостеріг. Знаєш ти, третій день ходжу як не свій, аж голова болить.

— Що тобі стало ся, любчику? — з перестрахом запитала дівчина.

— В неділю в вечері по тій рекреації, розійшла ся у нас вістка, що буде повстаннє, се з Черкас привезли. Козаки громадають ся на Низу і по новім році рушать сюди. Кількох моїх колегів збирають ся на Низ, і я пішов би з ними...

— Ти пішов би у військо, на Низ! — з острахом скрикнула Настуся, але хлопець говорив, не зважаючи, з запалом далі:

— Десятий рік минає, подумай, як задушено нашу силу! Як в могилі затихло, аби тільки всякій поганнї плодитись, всякій кривді та презирству, і не було кому за той бідний нарід піднятись, не було местника за тих помучених, побитих... Мені аж волосє до гори стає, як пригадаю — сам я ледви крізь сон памятаю — що в нас у Димері виробляв той катюга Лаш, — він же й батькови мойому вкотив віку... тепер прийшов час устати одностайно на того ворога клятого...

— Але якже ти підеш, а я вістанусь, і тебе вбють! — перервала нарешті сю запалену промову Настуся.

— Власно, — схаменув ся і перервав свою патетичну мову Грицько, — якби не ти, чогоб я думав аж три дні! Як згадаю за тебе, то й починають мене всякі думки мучити, що от, мовляв, тебе покину...

— От тотож і є — перебила утішена такою розсудністю Грицька Настуся. Але той, помітивши ту „скоро-

спішну дедукцію“, з тим більшим завзяттєм і поспіхом заговорив :

— Алеж і з тим усім я ніяк не можу лишитись. Я-б собі того ніколи не дарував, як останньому пічкурови. Що то за жите, як чоловік свій нарід зрадить: а хто не обізветь ся в таку тяжку годину, то той вже конечно зрадив..

Раптом якийсь жіночий голос закликав з далека „паннунцю“, і Настуся схопилась, але Грицько не пустив її і вхопивши руками за руки, з запалом казав:

— Слухай, Настунцю, ніхто не знає, як мені важко! Ти думаєш, мені тебе не шкода? Алеж то мусить бути, і не може бути инакше, і ми були-б винні обоє, і не могли-б бути щасливі, і Бог би нам не дав щастя..

— Паннунцю! — кликала тимчасом здалека жінка.

Настуся вирвалась з рук Грицька, і кривь сльози поцілувавши його, бо вона тимчасом плакала, поки Грицько говорив — побігла до дому.

Грицько подивив ся довго її в слід і посуплений потяг ся через терни до дому.

II.

Як сказано було вже на початку сієї достовірної історії, отець Кирило Іванович, або Кирило Матербозький, як говорилось у Києві, запросив Грицька Пісченка до себе на неділю у гостину. Небіщик старий Пісченко був якийсь колеґа отця Кирила, чи сусіда — того вже за давнім часом докладно дійти не можна. Досить того, що від коли Грицько з'явив ся в Братському монастирі, забирав його отець Кирил від часу до часу до себе на сьвято, і Грицько уганяв тоді з мало що молодшою від нього Настусею по чудесному городі попівства.

Відстоявши службу божу і відпросившись у отця префекта, Грицько в сьвяточнім убранню — новій довгій че-

мері, опоясаній добрим поясом, з кересю поверх неї, в новій шапці з оксамитним верхом і для повної туалети — з вишиваною шовком хусткою за поясом (подарунком Настусі), попростував до отця Кирила.

Домок, де жив протопоп, стояв зараз за Успенською церквою, чи старою катедрою, як тоді казали. До р. 1633, коли небіжчик Могила, відібравши в уніятів сьв. Софію, переніс туди свою катедрю, Успенська церква була якийсь час катедрою: коли 1613 р. уніяти „Івалтовне“ забрали у православних св. Софію, київська громада, „за привилієм великого короля Жигимонта“, поручила київському будівничому Волоху Себастьяну Брачі зреставровати як найспішнійше старинну, ще з князівських часів, і велику, але опущену церкву Успенія, „бо опала и ошарпалася была вельми и розвалялася“. Тоді протягом півчетверта місяця розкидано верхи муру, „по верхніе окна“, побудовали його наново, поставили баню й укрили, так що можна було службу правити. І по перенесенню катебри до сьв. Софії Успенська церква звала ся катедрою, й була найліпшою парафією в Києві: до попівства належало чимало крамниць на ринку, на котрім стояла Успенська церква, а ґрунт займав цілу Щекавицьку гору, що надав церкві ще небіжчик-воєвода Константин Острозький, і тут ще попередники отця Кирила завели чудесні сади й городи.

Сам отець Кирил був великий книжник, але не великий господар. В своїм часі він був улюбленим учеником Йова Борецького, тодішнього ректора братської школи, пізнішого митрополита, і наміряв ся віддати ся науковій і звязаній з тим духовній діяльності, забрав ся до постриження, аж разом всі сї пляни розбили чорні брови дівчини — доньки тодішнього бурмистра київського пана Матвія Мачохи. Кирило пробував перемогти себе, на цілі місяці тікав з Києва, мучив ся і сох і нарешті, стративши надію перебороти своє серце, махнув рукою на свої пляни й оповів

свою біду Борецькому. „Милостивець і меценат“ братських спудеїв (так названий він в написи на гробі), пожалкувавши над страченими по часті надїями, визвавсь одначе сам висватати своїому улюбленцю пишну патрициянку. Йому пощастило, і за кілька місяців Кирило Іванович вже празновав своє весіле, а невдовзі висвячений був на сьвященника. Йов, ставши митрополитом, приділив його до катедри, а по смерті тодішнього протопопа отець Кирил зістав ся при сій церкві протопопом.

Кирило, закинувши пляни про монашество, не закинув своїх наукових інтересів. Він уславив ся в Київї як дуже очитаний богослов і запалений бібліофіл. Серед книжних і просьвітних інтересів тихо пролітало його житє, закаламучене двома лише тяжкими пригодами: смертю його милостивця Йова, котрого незвичайно любив і був йому безконечно відданий, і смертю жінки, що вмерла рік пізнійше, лишивши йому маленьку донечку — Настусю. З тих часів житєві інтереси отця Кирила ділились між бібліотекою й донькою, котру дуже кохав.

III.

Грицько застав отця Кирила в родиннім кругу — був у нього швагер, син небіжчика Мачохи, що того року був райцею, з родиною своєю, і ще якийсь свояк. Грицька попитали як добре знайомого. Отець Кирил стрічав його дуже радо. В нього давно уложивсь вже плян — і з ним він не занехав поділитись з свояками — що як воно буде добре, мовляв, як би Грицька женити з Настусею — було б кому передати свої книжки і свою роботу. Отця Кирила немало кучило те, що він не мав сина, і хоч навчив свою Настусю не тільки читати й писати, але, що вже зовсім виходило дивно і — по латинї, одначе розумів, що вона його не заступить.

За обідом підняла ся розмова і зараз проскочила на Хмельниченка. Отець Кирил і Мачошенко знали його особисто, пам'ятали й старого Хмельницького, що був підстаростою за небіжчика Даниловича. Добре пригадовали участь Богдана в повстанню Павлюка, коли він був військовим писарем. Мачошенко, покладаючи на незвичайні здібности Хмельниченка, пророкував велике значіння його замислу.

— Нарід заворушив ся вже, бачу; немало й нашого міщанства мабуть потягне: он ті реміснички молоді, що собі чуприни підголюють та вуса по козацьки запускають. Та й у вас у брацтві, пане Пісченку, — засьміяв ся він до Грицька — знайдеть ся певно немало охочих промінати перо на шаблю.

— Щож, воно не дивно, пане райцю, кожному свій нарід милий. І я-б, як би на те пішло, не від того був би, — додав він, — скинувши оком на Настусю, що змарніла якось за сі дні, неспокійно прислухувалась до сієї розмови і тепер на сі слова разом збідли.

— Ти? пішов би в козаки? — здивовано запитав отець Кирил і додав з обуренем: — Анї заберай собі в голову того, твоя річ книжка та перо.

— *Inter arma silent musae* (підчас війни затихають музи) — відповів Грицько.

— Затихають, але не беруть ся до зброї, — по латині-ж відповів отець Кирил. — Ти вже, як би раз пішов на війну, попрощавсь би на все з наукою, се певно знай; одно з другим погодити не можна. І я за себе скажу — як я тебе любив, але як бись зрадив науці, знати тебе не хочу.

— Статочному чоловіку що за потреба йти в козацтво? — додав пан райця, — то годить ся для голоти.

— А проте хто нам відновив митрополію, хто заступив нашу релію (релігію), як не небіжчик гетьман Сагайдачний? — сказав Грицько.

Ся згадка за Сагайдачного утихомирила отця Кирила, що мав велике до нього поважання, але він все таки додав:

— Ніколи не пристану, аби ти йшов в козаки.

Тут пан райця, скориставши з сього перемиря, поспішив перевести неприємну розмову на нейтральну тему.

— Гарно поступає академія під новим ректором. Знав покійний митрополит, в чиї руки її передати.

— А якже, — жваво прийняв сю тему отець Кирил. — Гарна то була деклямація в неділю. І ти, Григорию, був не останній. Як то ти за геометрию говорив? щось там від Ксенофанеса.

— Ксенофанес значнійший з філософів давних — почав деклямувати Грицько,

Обиватель з Греції Кольофонов славних,
Архетипом ніякимсь Бога називати:
Без початку і конца казав признавати,
Змилил єднак тот мудрець, бо розум в поганскої
Єще ховал темности і владзи шатанскої...

— От власне! — перебив його отець Кирил. — Хотів я тобі закинути: не повинний був єси казати, що ті славні мужі під власттю шатанською перебували...

— Але прошу вас, пан-отче, — вмiшав ся пан райця, що теж в своїм часі скінчив братські школи. — Адже до Христа весь сьвіт був у власти диявола...

Тут піднялась жвава диспуата і затягла ся на довший час. Отець Кирил взяв до помочи свою бібліотеку і став виносити оден фоліант по другім на побите своїх противників. Але на сей раз все се дуже мало інтересовало Грицька. Він нудив ся і думав за свою мандрівку у козаки. Було вже рішено у нього безповоротно — тікати. Тільки розшибав ся гадками — чи сказати Настусі чи ні.

Хотів був сказати, але, побачивши її вмучене лице та перестрах, постановив не казати:

— На що її мучити, нехай трошки пізнійше довідаєть ся.

IV.

В ночі під вівторок Грицько Пісченко викрав ся з двома колетами з Братства мандрувати на Низ.

Все було уладжено наперед: вони прилучились до ватаги, що їхала з хлібом до Черкас. Треба було стерегтись застав і сторож, що старости, перечуваючи рухавку, могли розставити. На сей раз таких застав на тій дорозі ще не було, і спудеї щасливо добрались до Черкас, але тут далі, на пограничу „диких степів“ було вже небезпечно: старостинський уряд пильновав втікачів, і уряд мійський мав йому помагати, хоч не дуже пильно. Не пускали без причини в степ, не перепускали борошна, коней, запасу. Але всеможний посередник — гріш улешовав, як всюди, і тут справу. Кандидати на козаків, котрих назбералось і без наших спудеїв досить та тікали ватага за ватагою далі на Низ, входили в порозумінне з сторожами суспільної безпечности і мостили дорогу в степи під ріжними причинами.

На сей раз було умовлено, що кілька міщанських ватаг вийдуть в степ за сіном і під тією покривкою виберуть ся при них ожочі. Виїхавши нарізно з сією „оказією“, панове молодці з'їхались в степу в трох милях за містом Чигрином, коло Попового байрака. Тут злучившись до купи, вже разом, кінно і оружно, боронь Боже якої стрічи, рушила їх ватага, близько ста мужа, в дикі степи, „неготовими дорогами“, обминаючи можливі стрічи з реєстровими або якою жовнірською хоругвою. Про саму Січ не відомо ще було напевно, чи перейшла вона до Хмельниченка, чи тримаєть ся там реєстрова залога. Про Хмельниченка казано,

що він подав ся до Криму, закликати Татар, і не знати було, де його шукати. Приходилося розпитуватись з великою обережністю. Але по чотирох днях дороги провідник вказав своїй ватазі на сіру пляму на білім степу й утішено сказав: — Ото вже козацька залога.

По чім він то викомбінував, то був його секрет, але то дійсно була застава Хмельниченка: стояла в байраці й стерегла табору, що стояв на Дніпровім острові Буцьку. Самого Хмельниченка не було — він з кількома прибічниками був у Криму. Ввечері того дня Пісченко з колегами могли собі зажити автентичного козацького кулішу, звареного в великім казані й розлитого в ваганки на братию.

V.

Грицько справді вигадав для Настусі цілий тиждень. Приймавши його мовчанне за добрий знак, думала вона, що він залишив свою гадку, і доперва тиждень пізнійше дійшла до неї вістка, що Пісченко утік. Вона зомліла з жалю і аж розхорувалась, так що отець Кирил не міг собі дати ради. Трошки утішила її записочка, написана до неї Грицьком, нім утік, і передана їй аж пізнійше якомсь через десяти руки. Грицько повторяв свої доводи, що мусить іти в козаки, запевняв у своїй любови і подавав надію скоро побачитись, „коли славне військо козацьке своїх ворогів потопче“. „Потопче, але колж то буде? І нуж щось з Грицьком до тих часів станеть ся!“ Настуся тужила і вяла, а отець Кирил, дивлячись на її тугу, сердито перекидав книжками і посилав нелегкі бажаня на голову славного війська козацького.

Тимчасом вісти про козачу рухавку ставали все поважнійші. На початку весни прийшла звістка, що Хмельницький увійшов в порозумінне з Татарами. Коронний гетьман Потоцький бив на івалт про новий бунт, а хоч

король Володислав накликав його, аби не допускаючи до кроворозлиття, якимось спокійно залагодив справу з Хмельницьким, та сих накликувань не слухано, тим більше, що королеви з його ненавистним канцлером Осодіньським закидали тайні коншахти з козаками і по просту винуватили в цілій історії. Кварцяному війську і козакам велено зараз по великодних сьвятах рушати в похід; обидва гетьмани мали йти з військом.

Великдень був того року ранній; сніг упав в саму великодну ніч, і люди везли сьвячене на санках. Звичайна поезія великодних сьвят багато тратила від сього зимового, мертвого краєвида. Ще сумнійше було на серці у Настусі, бо звикла стрічати се сьвято з Грицьком, що бувало приходив до них рік річно просто з утрені й розговляв ся з ними. За те з якою увагою слухала вона тих нецікавих давнійше воєнних справ. Але з отцем Кирилом не могла вона про них розмовляти, бо той зараз гнівав ся, починав викрикувати на Грицька і виноватити його, що розбив йому всі пляни — адже він мав женитись з Настусею, стати сьвящеником при Успенській церкві, мешкати з ним разом, щоб не розлучати його з донькою, і з ним разом працювати над многолітною працею — щось ніби як догматика в текстах, а по смерті дістати в спадщину його прототопію й його бібліотеку. І отсі всі пляни розбивала в шире та Хмельницщина. Як було не гніватись отцю Кирилу!

VI.

Нарешті сніг зник, все зацьвило, київські гори завітчали ся білими вишневими, грушевими, яблоновими садками. Настуся порала ся в садку, готуючи грядки на квіти. То був чудесний квітничок, як рідко в якої панночки можна було подибати в тодішнім Києві: було тут багато гвоздиків, рути й улюбленого в ті часи шафрану. Настуся кохала ся

в сім квітничку й просторому, саді де було багато вишень, морелей, горіхів, шовковиці, а за ними довгими рядами стреміли виноградні лози. Але тепер робота в садку її дуже мало тішила. Четвертий місяць доходив, як зник Грицько, і від нього не було ніякої вісти. Її було так сумно і похмуро, а навколо все сьміялось і веселилось, спішило ся жити й тішити ся житєм.

Та й не сама Настуся пускала проз очі весняну красу. Вісти, що приходили з коронного війська, все більше й більше непокоїли українську шляхту, а з ними й усіх заможнійших і „статочнійших“. По тім великім поході чекали йно вісти про взятє у неволю Хмельницького, натомісьць по Вознесеню розійшла ся чутка, що польське військо пропало; ніхто тому не вірив, але дійсно за кілька днів прийшла докладнійша вістка, що реєстрові козаки прилучились до Хмельницького, що передове польське військо знищене, що гетьмани відступають, а на Зелені сьвята як грім грянула новина, що й головне польське військо загинуло в Гороховій діброві під Корсунем, і обидва гетьмани поїхали в татарську неволю. Відколи сьвіт сьвітом, не памятали люди нічого такого! Вся та зневажена, пригноблена Русь підіймала голову, натомісьць на шляхту напав страшенний страх. По знищенню коронного війська під Корсунем зісталось без всякої оборони проти козацького війська все, кому тої оборони було треба. Скоро наспіла вість про Корсунщину, українська шляхта почала пакуватись на вози з жінками та дітьми, покінувши свої замочки по місточках і селах. Дійсно треба було спішитись. На Задніпрянщині нарід рушив ся скрізь, так що Вишневецкий з своїм полком не міг пробитись до Київа і мусів відступати на північ. Що дня доходили вістки, що там або там зібрали ся „своєвільні купи“, порізали Жидів і шляхту; перестрашена публіка страшенно побільшала при тім всі єї страхи, хоч вони й без того були справді страшні. В Київ наз'їздилось

багато шляхти з околиці та шукали собі захисту по монастирях, латинських і особливо православних, ховаючись від київської „черни“, що недвозначно показувала симпатію до козаків. По Києві кружили іронічні вірші, уложені місцевими „літератами“ про польське військо і його провідників:

Которі прийшли Хмельницького аби піймали,
Самі в неволю у султанську впали,
Поїхали бучно до Криму ридвани —
З совітниками обое польськїї гетьмани...

Або знов інші, на взір народньої пісні:

Висипав ся Хміль із міха
І варобив Ляхам лиха,
Показав їм розуму,
Вивернув дідчу думу...

Але все, що було молодшого, енергічнійшого, не задоволяючись ролею глядача, тікало до війська.

Одного дуже красного маєвого ранку отець префект братської академії прийшов до отця ректора з сумною новиною, що на старшій курсі лишило ся лише трох студентів, й то калікуваті, решта поутікали, очевидно — до війська. На се отець Гізелъ, чоловік завзятий і великий руський патріот, хоч з роду Німець, сказав:

— Щож, отче, може вони тепер там і потрібніші!

Взагалі київське духовенство дивило ся на козацтво більше як на оборонців віри і рущини, хоч як люде „статочні“ не без того, щоб не потерпали своєвільної шарпанини. Отець Кирил поглядав на свої книги і потішав себе думкою, що того вже скарбу козаки не рушать.

VII.

Настуся десь в повітрі ловила найсвіжіші вісти про козацьке військо. По зелених сьвятах Хмельницький прислав до Києва лист, аби Княне готували ся на його приїзд.

Ся вістка дуже утішила її, бож з Хмельницьким, розумієть ся, мусить прибути в Київ і Грицько. Кілька день прожила вона в тім радіснім очікуваню, кожної хвилі сподіваючись Грицька, але час минав, а його не було. Нарешті прийшла вже вістка, що Хмельницький став табором під Білою Церквою і до Київа не збираєть ся. Але щоби Грицько з Білої Церкви не потрапив приїхати до Київа, то вже було зовсім не до витолковання; Настуся не знала, що вже собі і думати. Аж одного вечера служниця прибігла сказати, що якийсь козак привіз лист до неї. Настуся подякувала долю, що се стало ся підчас неприсутности отця Кирила, бо той був на відправі в церкві, й побігла скорше по той лист. Справді той лист був від Грицька Пісченка.

Він писав, що ніяк не може приїхати сам до Київа, бо порубаний під Кореунем, хоч і без всякої небезпечности для житя. Що сподієть ся скоро подужати і прибути, як що козацьке військо довше постоїть під Білою Церквою, і що він її і тепер як завсїгди любить. То короткий зміст того довгого листу, повного запевнень про любов і того одушевлення, яке панувало в козацьких рядах по тих нечуваних побідах над польським військом. Не уважаючи на вість про рани Грицька, лист незвичайно утішив Настусю, і вона його читала й перечитувала без кінця й ліку: головна річ в тому, що Грицько її любить і приїде незабаром до неї.

Але її чекало нове розчарованне: Грицька не було як не було, а натомісьць стали приходити вісти, що війна розпочинаєть ся на ново, що польські війська зібрані на Волини, що там вже ідуть битви з козаками, і що сам Хмельницький збираєть ся з головним військом зпід Білої Церкви на Волинь. Розумієть ся, не було найменшої надії, щоб такий завзятий козак як Грицько в тих обставинах відстав від війська і поїхав до Київа.

VIII.

Грицько Пісченко був досить сильно порубаний під Корсунем і перележав три місяці на місці, а коли міг рушити, військо вже з під Білої Церкви пішло на Волинь. Хмельницькому дуже не мила була ся перспектива дальшої війни, але зневірений в охоту сойму щиро полагодити предложені йому козацькі петиції, провокований зібраними против нього військами під проводом Заславського і Вишневецького, він для свого забезпечення мусів іти против них. Грицько перебував при головнім відділі війська і в волинській війні мав знову нагоду заслужитись. Належачи ще до перших кадрів козацтва, він був добре відомий Хмельницькому, і той дуже ціновав його здібности:

— То справедливий козак, — казав на нього нераз Богдан — чи ворожу ватагу знести, чи лист написати, то все утне, як на те здав ся.

Грицько справді переходив все від якого воєнного поручення до канцелярської роботи при гетьмані, де мав товаришом колишнього київського писаря, овруцького шляхтича Івана Виговського, виміняного „за єдну шкапу“ Хмельницьким у Татар по жовтоводській битві. Тоді він ще не здобув собі такого незвичайного впливу та віри у гетьмана і разом з Пісченком служив до ведення ріжнородної кореспонденції, яку провадив гетьман.

Лежучи в Корсуні довгі місяці, Грицько мав більше часу і уваги для свого кохання, думав і тужив за Настусею, але тепер його обійняв той підвишений духовий настрій, що обіймав і цілі маси руського народа — свідомости незвичайної ваги тих подій, які творили ся і в яких брав він участь. Не бувши прирожденним козаком, здобувши вищу як на той час освіту, Пісченко виносив ся над рівень спеціально-козацьких інтересів, що панували над провідниками руху і над самим Хмельницьким, „добрим

молодцем, давним Запорозцем“. Се трохи його боліло. Перед очима Пісченка носила ся перспектива увільнення цілого народу „росского“, по шкільній термінології, „аж до Висли, Люблина і Кракова“.

Їхати до Квіва не було що й думати. Рушаючи на Волинь, Грицько переслав лист до Настусі, де потішав її, як умів. Пилявецька катастрофа, коли вдруге Польща нагло стратила військо в боротьбі з козаками, давала ще поважніше значінне війні, й усі з напруженою увагою слідили, що з того вийде, і розуміть ся Грицько тепер ні защо не поїхав би з війська. Похід був тяжкий. Почали ся осінні дощі, болотє. Хмельницький, не спускаючи з уваги нарад елекційного сейму в Варшаві, поволі, навмисно тягнучи час, посував ся на захід; стояв під Львовом, потім під Замостем. Грицька, як і багатьох иньших, ся тяганина нудила і дражнила: чому не використувувати часу, поки Польща без короля і без війська не могла собі дати ради, не перевернути тієї Польщі до гори ногами і визволити руський нарід на віки вічні...

Натомісць прийшла вість про вибір короля, а́ заразом, і лист від нововибраного Яна Казимира до Хмельницького, де він дякуючи за „афект“ до нього (Хмельницький обставав дуже за його вибором), обіцяв задовольнити жадання козаків та жадав, аби Хмельницький відвів своє військо „на Україну“, чекати королівських комісарів. Хмельницький звелів бити з гармат на віват новому королю, показував велику радість і 14. падолиста козацьке військо рушило назад, взявши незначний окуп з Замостя.

Поволі рушало військо по падолистовій груді і бездорожю. Грицько був дуже незадоволений таким несподіваним кінцем війни; під впливом сих думок його ще більше тягнуло в Клів, скорше побачити Настусю, але гетьман як раз показовав йому особливу ласку, і Грицько в усякім

разі мав стільки поваги й любови до нього, що не схотів би зробити йому прикрість, відпросившись наперед.

ІХ.

В неділю 17. грудня 1648 р. в Києві було велике сьвято: мав прибути Хмельницький волинським шляхом, від Білгородки. Про се було повідомлено наперед, і місто, духовенство і все що було живого в Києві (крім тієї перехованої шляхти, розумієть ся), готовалось приймати „протектора руського народу і грецької релігії“, тим більше — помиреного тепер з королем. Митрополит Сильвестер Кос разом з патріархом єрусалимським Паісієм, що пробував тоді в Києві, чекаючи Хмельницького, з усім головнішим духовенством, з магістратом, братством виїхав йому на зустріч пополудни. Сила силенна народу з Київів і з околиці рушила теж на білогородський шлях. Коли Хмельницький зблизив ся на чолі старшини на чудеснім воронім богато вбранім коні, з білими перами на соболій шапці, патріарх з митрополитом вийшли з саней йому на зустріч з хрестом та сьвяченою водою. Хмельницький і старшина злізли з коней і підійшли до хреста. Тут приступив магістрат та підніс гетьману хліб-сіль на срібній тарілці. По сїм стала понисуватись академія: один з професорів виголосив латинську промову, де величав Хмельницького як „нового Мойсея, опікуна, спасителя, свободителя народа від лядського іга єгипетського“, — „длятого то і названий був Богданом — від Бога даний руському народу“. По тім пішли многолітя і слави, сила народу переймала кожний оклик, з замку почали бити „славу“ гармати, а спудеї академії далі стали сьпівати кант:

Вічної похвали от нас єсть достоїн
Храбрій на землі і на морі воїн —
Войськ запорозьких Хмельницький старійший,
Вожд івраднійший.

Отечество над вся паче возлюбивий
 І єго ради ні во что вмінивий
 Роскоши, покой, користи, інтрати
 І всі привати і т. д.

При сьпіваню того канту патріарх запросив Хмельницького в сані митрополита, в котрих вони приїхали, і посадив митрополита по ліву руку, а Хмельницького по праву від себе. Окружений кінною старшиною і масами народу поїзд звідти підїхав до відреставрованої покійним Могилою Софійської катедри, де його стріло духовенство в ризах і зараз почалось богослуженне.

Отець Кирил теж був між зібраним духовенством і був прошений звідти на перекуску до митрополита, що приймав у себе гетьмана. Коли він, скинувши ризи, а взявши теплу керею, з своєю довгою палицею з срібною головою у руці, виходив бічними дверми з катедри, до нього приступив якийсь молодий та гарний козак і поціловав його в руку:

— Чи пізнаєте, панотче, мене? — спитав він.

— Я тебе? а тиж звідки?

— Я Грицько Пісченко, коли памятаєте.

Справді Грицька досить трудно було пізнати. Він обсмалив ся, наче виріс, мав страшні вуса, поважну поставу і був багато по козацьки вбраний. Отець Кирил в першу хвилю зрадів з несподіванки й почав з ним чомкатись, але разом став:

— Чекай, я з тобою як з добрим, а ти зі мною як! Казав тобі — не подарую, як що підеш до війська. Я сподївав ся з тебе на старости літ потїху мати, а ти науку покинув та бач — який лицар! А був би з тебе добрий богослов! Як ти тоді деклямував за Ксенофанеса, га? Тільки то схибив, що сказав за ту власть диявольську...

Грицько сумно прослухав тієї бесіди.

— То так мене стрічаєте, отче? — гірко сказав він. — Я кілька разів був в небезпечности, груди свої

наставляв, крови своєї не жалував за наш нарід, та потїшав себе, що стрїнете мене як доброго сина свого народу, а ви натоми́сь...

— Та щож, — утихомирив ся трохи отець Кирил, — за заслугу тобі слава, а менї жаль: наче сина мав і стратив.

Духовенство вже все виходило з катедри, і отець Кирил мусїв спішитись.

— Чи ж позволите сього року бодай на кутю прийти, як давнїйше? — спитав козак.

— Приходь, хто ж тобі боронить? Тїльки менї все шкода... — відповїв отець Кирило, прощаючись з ним.

Х.

Отець Кирил, вернувшись до господи, оповїв Настусї свою стрїчу з Грицьком, але помітивши, що вона незвичайно з того утїшилась, додав:

— Викинь ти його з голови! Я з нього сподївав ся на старість потїху мати, але менї козака в зятї не треба. — І щоб перервати неприємну розмову, він пішов до своєї сьвітлицї і зачинив двері.

Сї слова були дуже прикрї Настусї, але над всїм панувала тепер у неї радість, що Грицько вернув ся живий і здоровий, що вона його скоро побачить, і що він, видко, її памятає, коли впрошував ся до них на кутю.

Нарештї зблизив ся і той так жданний сьвятий вечер. Як звичайно, прибрано було все, і отець Кирил засїв до столу „со чадами і домочадцями“. Настуся, що нетерпляче чекала і дивувалась неприсутности Грицька, зараз учула, що хтось застукав — і вислала хлопця.

Справдї то був Грицько Пісченко. Він увїйшов тихенько в синїм жупанї, підперезаний турецьким шальовим поясом з богато кованою шаблею. Почоломкав ся з отцем

Кирилом і нерішучо став перед Настусею, що зачервонілась і засоромилась, розрадувана і щаслива, що його бачить.

— Ну, Григорию, сідай скорше! — сказав отець Кирило, і сьвятовечірній обряд пішов звичайним порядком.

Покінчивши з кутею й відославши службу, отець Кирил вістав ся при столі з донькою й Григорієм, та ще одним далеким свояком, що звичайно з ним разом їв кутю. Пішли оповідання й розмови. Грицько, учасник цілої війни й близький до Хмельницького чоловік, багато чого мав розказати, і не чулись, як засьпівав півень.

Потішений розмовою, отець Кирил казав Грицьку приходити, поки буде в Києві, але прощаючись з ним, сказав :

— Тільки то памятай, Григорию, я тебе люблю і тобі радий, але зятем я козака мати не хочу, тож і не заберай собі чогось в голову. Було мене слухатись, як казав не йти в козаки.

Завзятий був старий.

XI.

Пісченко мав багато роботи по приїзді до Києва в гетьманській канцелярії. Виговський поїхав на різдвяні сьвята до дому, розїхали ся і деякі інші „літерати“, тимчасом Хмельницький провадив доста велику кореспонденцію, і другого дня Різдва Григорій перед службою божою прийшов до воеводської палати на замку, де жив тепер Хмельницький. Хмельницький пізно вернув ся з вечера від патріарха, у котрого часто бував сі дні-й довго просиджував, і Грицько, не ждучи його виходу, приладив ся до роботи. Хмельницький дійсно вийшов до нього аж перед самим богослуженнем.

— Гаразд, синашу, — привитав він Грицька, — що ти вже коло роботи, а я заспав, — засидів ся у панотця, аби ти чого злого не подумав.

Хмельницький був веселий і говіркий, що часто бувало з ним в сі останні дні. Він взагалі переживав, видно, якісь важні внутрішні переміни, часто задумувавсь, а знов бував балакучий, в якимсь піднесенім настрої; се обясняли головню впливом розмов з патріярхом, чоловіком дуже освіченим, з широким політичним сьвітоглядом.

Грицько почав здавати йому справу в своєї кореспонденції, але Хмельницький перебив його:

— Але що ти виглядаєш якось сумно, мов би що загубив? признавай ся!

— Та я нічого...

— Кажи кому иньшому! Що тобі стало ся?

— Та сором ніби сказати, батьку! За дівчиною тужу...

— От тобі на! Нехай вона за тобою тужить, а не ти за нею.

— Тай вона тужить... — І Грицько оповів цілу історію, як вони любились в Настусею, і як отець Кирил нагло змінив ся до нього, постановши, що не видасть доньки за козака.

— Називаєть ся Кирило Іванович? Та я його знаю, гай-гай, ще від коли!

— Може бути! він теж казав, що вас знав.

— То в нього одна донька? Гаразд, я вже знаю, а тобі кажу, що се все вийде на добре, — як мене знаєш! А тим часом не журись, і по служенію ото допиши.

Грицько, не даючи особливого значіння словам Хмельницького, трохи одначе потішений був, поділивши своє серцеве горе з кимсь иньшим.

Другого дня — на сьв. Федора Начертанного Хмельницький сьвятковав свої іменини. На служенію патріярх причащав його, показана була йому всяка можлива честь. По служенію Хмельницький приймав у себе в воеводській палаті патріярха, митрополита, важнійше духовенство, значнійше міщанство. Се було щось посередне між обідом

і перекускою: подали горівки і при них солодкі закуски, пампушки з часником — на фундамент, далі особлившу яєчню з різними травами, якої теперішні господині цілком не знають, залиту мідаловим оршадом рибу — осетрину, з шафрановим улюбленим в ті часи сосом; пили горівки, пиво, мед і різні вина — привезені і місцеві: в Києві тоді було багато винограду, особливо на монастирських і церковних ґрунтах.

Коли стали зза столу, Хмельницький спитав між иньшими митрополита:

— Щоб не забути: чи є, отче, може тут з вами матербозький протопоп?

— Єсть, а може маєте що до нього?

— Маю, як би ви були ласкаві його мені показати? Я його колись знав та не пізнав би вже в лице.

Митрополит покликав до себе отця Кирила.

— От вже-б не пізнав вас, панотче! — сказав до його гетьман, коли він надійшов.

— От до вас, панотче, має щось ясновельможний пан гетьман.

— Чим можу служити ясновельможному? — запитав отець Кирил, поклонившись гетьманови.

— Маю до вас, отче, орудку, та не знаю, коли-б мені з нею до вас можна було звернути ся.

— Кождого часу готовий я, коли чим можу служити.

— Є то орудка не мала, треба її докладно розібрати. Коли вам добре, то я до вас заїду завтра по служенію.

Отець Кирил заявив свою готовість прийняти у себе гетьмана і відійшов, ломлячи голову над тим, як його приймати такого несподіваного і важного гостя, а ще більше, — щоб то могла бути за „немала орудка“. По довгих міркованнях прийшов він до дуже невеселого виводу, що мабуть гетьман, осівшись в замку на Киселівці, потребує тих Матербозьких ґрунтів, що на Щекавиці. І вернувши

до дому, отець Кирил почав витягати старі акти, що на них оперті були права матербозької церкви на ґрунти, аби боронити прав перед ясновельможним гостем.

XII.

Отець Кирил умисно трохи раньше скінчив служеніє, щоб самому поглянути, як прибрали хату до стрічи гетьмана. Вистелили сьвітлицю коверцями, придбали доброго вина і відповідної перекуски, Настуся убрала ся в найкращу свою гардеробу і отець Кирил вислав глядачів — виглядати гостей.

Хмельницький вибрав ся в гостину з паном Антоном Ждановичом, київським полковником, але взяв з собою й Грицька Пісченка. Грицькови нічого не казав ані про свій замисел, ані про свою розмову з матербозьким протопопом, але коли Грицько тепер почув, що гетьман їде до отця Кирила, мусів догадатись, що гетьман щось хоче за нього вставлятись і не знаючи, що з того вийде, з великим неспоком їхав перед гетьманом з замка на Киселівці на подільський ринок. Кілька гарно убраних джур їхали за ними.

Був ясний, морозний день, перед полуднем.

Гетьман, виїхавши на ринок, де стояла Успенська церква, казав Грицькови зачекати з джурою тут, а сам з полковником і з иньшими джурами поїхав до попівства, і Грицько зістав з своїми страхами й надіями.

Глядачі справді задалегідь сповістили отця Кирила, що гетьман наближаєть ся, і ще вони надїздили до подвіря, а вже отець Кирил стояв в воротах, здалека витаючи гостей.

Гетьман з полковником лишили під воротами джурів при конях, а знов иньшим на руки зкинули в сїнях свої підбиті футром кереї і шапки. Гетьман мав на собі ясно-

синій жупан з дорогими гудзиками, підперезаний шальовим поясом; він був ще не старий, високий і сильний чоловік, з чорнявим, сухим і кістлявим лицем, як часто й тепер між Чигиринцями; був веселий, „в гуморі“.

На порозі світлиці чекала гетьмана Настуся, а служниця держала поставець з фляшками. Гетьман з полковником випили по чарці доброї горілки й закусивши, по різдвяному, не солодощами, а смаженою ковбасою посідали на ослоні, а Настуся вийшла.

— Гарну доньку маєте, панотче! Шкода таке добро у себе укривати, — сказав гетьман.

— Щож, вона мені не заваджає, — відповів отець Кирил.

— Знаю, але час би їй в своїй хаті панувати. А ми власно до вас в сій справі. Їздили ми, бачите, по стенах, по горах, по глибоких ярах, гонили ми по всяких зввірах, і загнали ми куницю аж у вашу столицю. Побачили ми слід до вашого двора, аж бачимо тепер, що то не куниця, а красна дівниця. Але знаємо й на той товар купця — маємо доброго молодця. Отже ваш крам, а наш купець, чи підійде наш добрий молодець?

Отець Кирил з зачудованнем слухав таких несподіваних річей.

— Жартуєте, ясновельможний пане гетьмане!

— З жартами так далеко не їхали-б — відповів гетьман. — Тай не така се річ, щоб жартувати. Скажіть же нам, чи здасть ся наш купець, добрий молодець?

— Якже зветь ся ваш купець, коли вже на те йде?

— З доброго роду і доброї слави, козак славний, а на імя зветь ся Грицько Пісченко.

— Грицько Пісченко! — з зачудованнем скрикнув отець Кирил. — А ви-ж звідки його знаєте, ясновельможний пане гетьмане?

— Деж би мені його не знати: булисьмо з ним разом і на Жовтих Водах, і під Корсунем і під Пілявцями і під Замостем, скрізь єсьмо з ним бували. Козак добрий, на все здав ся, правда, пане полковнику?

— Еге-ж, хлопець добрий, не пожалуйте, панотче, як мати мете такого зятя.

— Щож, панотче? — запитав Хмельницький, — якеж буде на се ваше слово?

Отець Кирил опинив ся в дуже труднім положеню. Який там не єсть славний козак Грицько, алеж він не може бути таким богословом, якого треба, аби бути помічником і наслідником отцю Кирилу.

Але не відмовити-ж гетьманови!

— Щож, то нехай донька скаже, то її річ.

Покликали Настусю.

— От, доню, сватає себе Грицько Пісченко. Чи маєш свобідну волю йти за нього?

Настуся завстидалась і замішалась і не могла нічого сказати.

— Щож, доню? — вдруге запитав отець Кирил. — От пан гетьман чекають твоєї відповіді.

— Маю, — ледви чутно, спустивши очи, сказала Настуся.

— От і гаразд! — утішив ся гетьман.

Обміняли хліб святий: не забув і його запасливий гетьман. Післали за молодим. Настуся винесла на тарілці ручники повязати сватів.

— От, синашу, — сказав гетьман Грицькови, як той прийшов. — Казав тобі не журитись, от воно на моє й вийшло: висватав тобі красну дівицю. Дай вам Боже в добрі та в гаразді проживати, нас старостів добром споминати. І ви, панотче! Маєте доброго зятя, то вже вам скажу. Буде мати що їсти і пити і в чім походити.

То вже говорило ся при чарці: тимчасом з'явила ся і випивка і перекуска.

— Ну, панотче, — сказав гетьман закусивши, — говорім тепер далі: кажіть, який посаг даєте за донькою, бо наш молодець не аби який, від завтрашнього дня наставлений Грицько Пісченко сотником у Києві. Правда, пане полковнику?

— Правда, пане гетьмане, буде собі у Києві сотникувати, аби міг і війську служити і молодій жінки пильновати.

Грицько і отець Кирил поклонили ся низенько гетьманови за таку ласку. І то сказати, такому молодикови сотниківство, та ще й у Києві!

Гетьман ще побалакав і попрацав ся з отцем Кирилом, сказавши як найскорше готувати ся до весіля.

А Грицько — Грицько, розумієть ся, не спішив ся в господи отця Кирила і міг тепер вже до схочу наговорити ся з Настусею.

Он яка достовірна історія стала ся 28 грудня 1648 року. Про дальше нема чого довго розказувать. Перед заговинами було весіле. Сильно там гуляли. Велика біда була курячому, гусячому і качачому роду. Отець Кирил справив добрий посаг доні, але не прийшло ся тому добру красуватись на возі, їдучи до нової хати, бо зять пішов в прийми до тестя. Грицько справді дістав зараз київське сотниківство, і в козацькім реєстрі 1649 р. може кождий цікавий і тепер його прочитати на чолі київської сотні. Отсе все, що Грицько зіставав ся в Києві і мав мешкати при тестю, трохи помирило отця Кирила з своєю долею, хоч, розумієть ся, далеко ліпше було - б, якби Грицько не зрадив богословію і по тевеви перейняв парафію і бібліотеку.

Але тоді не було-б і сієї достовірної рідвяної історії.

